

Федорова М.А. Аналіз особливостей розуміння моральних понять дітьми старшого дошкільного віку / М.А. Федорова // Підготовка фахівців у контексті становлення Нової української школи / за заг. ред. В.Є.Литнєва, Н.Є.Колесник, Т.В.Завязун. – Житомир: ФОП Левковець, 2018. – У 2х ч. – Ч І. – С. 189-194.

Федорова М.А.

доцент кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗУМІННЯ МОРАЛЬНИХ ПОНЯТЬ ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Актуальність проблеми. Останнім часом посилюється інтерес до проблем морального виховання дітей та молоді, зокрема до виховання духовності зростаючого покоління. Ефективність організації виховного процесу у дошкільних закладах залежить від правильно проведеної діагностики рівнів сформованості моральних цінностей дітей. Одним із показників розвитку моральної свідомості є усвідомленість та узагальненість моральних понять. Проблема розвитку моральної свідомості порушувалась у працях М.Бердяєва, І.Беха, М.Боришевського, А.Гусейнова, Л.Колберга, Ж.Піаже, Т.Піроженко, В.Тернопільської та ін. Проте питання діагностики рівнів сформованості моральної свідомості старших дошкільників висвітлені недостатньо.

Метою статті є аналіз особливостей розуміння моральних понять дітьми старшого дошкільного віку в аспекті виховання моральних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Діагностика рівнів усвідомленості моральних понять, що складають зміст моральної свідомості, проводилася у старших групах дошкільних навчальних закладів м. Житомира. Дослідженням було охоплено 468 дітей старшого дошкільного віку. З метою діагностики нами була проведена індивідуальна бесіда з дошкільниками, в процесі якої пропонувалося охарактеризувати поняття «чесний–брехливий», «добрий–злий», «справедливий–несправедливий», «сміливий–боягузливий», «чуйний», «відповідальний», «дружба». Крім цього, пропонувалося назвати людей (казкових персонажів, героїв мультфільмів), яким притаманні зазначені якості

та приклади вчинків, у яких вони виявляються. В результаті бесіди було з'ясовано, що найбільш зрозумілими для дошкільників виявилися діади «чесний–брехливий», «добрий–злий». Решта понять виявилися складними для розуміння. Розглянемо результати бесіди більш розгорнуто.

Нульовий рівень усвідомленості понять «чесний–брехливий» властивий 17,8% дошкільників: поняття не усвідомлюються, пояснюються через інші якості: слухняність («чесні – це дітки, які слухняні», «чесний – коли слухаєш маму»), щедрість («чесні мама і тато, бо вони мої друзі і все мені дарять», «чесний – це коли ми ділимося і не ховаємо один від одного цукерки»), з розумом («чесний – це розумний»). Відповідно брехливість плутається з неслухняністю та іншими негативними якостями («циганка неслухняна, краде скарби», «брехливими є люди, які не поважають інших», «брехливі діти – погані, вони не люблять нікого»). Загалом, дітям важко навести приклади людей або казкових персонажів, які є чесними або брехливими. Елементарний рівень продемонстрували 49,8% дошкільників. Їм властиві недиференційовані уявлення про поняття «чесність–брехливість». Недиференційованість виявляється у тому, що моральне поняття починає виділятися у свідомості дитини, проте залишається ще тісно злитим з іншими моральними характеристиками. Діти вже намагаються охарактеризувати поняття (як правило, через саме поняття) і навести приклади його виявлення: «чесний – той, хто каже по-чесному», «чесний – це коли обіцяв дати телефон погратися і даєш його», «брехливий той, хто обманює». Нами помічено, що як приклади, діти називають події із власного досвіду або досвіду знайомих оточуючих (рідних, друзів); прикладів із опосередкованого досвіду (з фільмів, мультфільмів) майже не спостерігається.

27,2% дошкільників виявили достатній рівень, що передбачає сформованість слабузагальнених уявлень про чесність/брехливість. Діти можуть навести 1-2 приклади виявлення цієї якості: «чесна – це людина, яка не бреше. Моя мама ніколи не бреше». Цікавими були відповіді, коли чесність розглядається як необхідна умова побудови взаємовідносин з оточуючими, як

необхідне у взаєминах: «говорити правду треба для того, щоб дружити», «чесність – це говорити правдиве, а не вигадувати щось, щоб тебе не сварили».

Високий рівень властивий 5,2% дітей. Ці дошкільники здатні до узагальнення морального поняття: «Чесна – це людина, яка говорить правду. Це дорослі люди або маленька дитина, які завжди зізнаються, навіть якщо зробили погано». В цілому, чітко простежується позитивне ставлення до такої якості як чесність і негативне до брехливості.

Стосовно усвідомленості і узагальненості понять «добрий – злий» ми отримали наступні відповіді. Нульовий рівень усвідомленості поняття виявили 8,1% дошкільників. Діти пов'язують доброту з проявами, які не спрямовані на допомогу іншій людині: зі слухняністю, успішністю у навчанні тощо. Наприклад: «Даша добра, бо підлизується», «добрі ті діти, які слухаються батьків», «моя родина добра, тому що Анюті подобається робити уроки, Маша – щаслива, а мама наглядає за Машею». 69,3% дошкільників мають окремі слабодиференційовані уявлення про зазначені якості. Помічено, що діти не узагальнюють якості «добрий – злий», наводять лише приклади її проявів у взаємовідносинах людей. При цьому, якщо приклад чесності наводять як правило один, то проявів доброти значно більше: 3-5 прикладів. Найчастіше при наведенні прикладів виявлення доброти діти згадують ситуації щоденної взаємодії, які найчастіше оцінюються дорослими. Наприклад: добрий той, хто не ображає дітей (людей), не б'ється, ділиться іграшками (цукерками), хто вміє дружити, допомагає, любить тварин, співчуває подрузі. При характеристиці поняття «злий» наводяться протилежні приклади.

Лише 22,6 % дошкільників виявили достатній рівень усвідомленості понять «добрий – злий». Крім того, що діти наводять 2-5 прикладів виявлення доброти у вчинках людей, казкових персонажів, вони ще намагаються узагальнити зазначені якості: «добра – це людина, яка допомагає іншим», «це коли тобі нічого не шкода іншим», «хто хороші справи робить».

Високий рівень розуміння понять «добрий – злий» не виявлено. Однозначно для всіх досліджуваних поняття «добрий» має позитивну емоційну забарвленість, «злий» – негативну.

З'ясовано, що 82,7% дітей не розуміють змісту поняття «чуйність». Ми отримали 2 різновиди відповідей: «не знаю» або «чуйний – це той, хто чує». Невелика кількість досліджуваних (17,3% – елементарний рівень) називає окремі приклади чуйності, при цьому поняття залишається майже не узагальненим: «коли дівчат ображають, а інші їх жаліють», «я чуйний, бо допоміг піднятися дівчинці», «я чуйний, бо допомагаю іншим, захищаю свого друга, коли його дразнять, що він маленький», «люди, які допомагають, коли їх просять інші».

Стосовно характеристики поняття «відповідальність» було з'ясовано, що майже половина дошкільників (46,9%) не розуміють змісту поняття. В основному зафіксовано 2 типи відповідей: «не знаю», «відповідальний – це той, хто відповідає, коли його запитують». Також траплялися відповіді (близько 25%), коли відповідальність плутається з чесністю («якщо зламав іграшку – треба сказати про це», «не боятись казати правду»), з розумовою розвиненістю («це розумний», «той, хто говорить красиві слова»).

29,7% дошкільників виявили елементарний рівень розуміння поняття. Діти починають пов'язувати відповідальність з проявами дисциплінованості у виконанні вимог дорослих: «коли вихователька сказала поскладати іграшки і всі поскладали», «що дорослі сказали – треба виконувати», «мама і тато сказали – значить треба робити»; з проявами власної активності у виконанні необхідного: «принесли цибулю в садочок, бо попросила вихователька», «коли людина робить те, що пообіцяла». 17,2% дітей прагнуть дещо узагальнити поняття, а не тільки навести приклади відповідальних дій: «відповідати за свої слова, коли ти когось образив – вибачись», «коли робиш те що сказали до кінця, а не кидаєш розпочату справу», «той, хто відповідає за все, що зробив».

6,2% дітей майже правильно характеризують поняття і наводять приклади відповідальних вчинків: «коли ти піклуєшся про когось», «коли є обов'язки і людина їх виконує, це мама», «це коли людина чи дитина відповідають за свої вчинки». Помічено, що приклади людей або казкових персонажів, які є носіями цієї якості наводились лише у поодиноких випадках і це були батьки (мама).

Внаслідок того, що поняття погано усвідомлюється – позитивне стійке ставлення до нього сформовано у невеликої кількості дітей.

При характеристиці понять «щедрий–жадібний» було зафіксовано, що абсолютна більшість дітей розуміють поняття «жадібність», проте поняття «щедрість» залишається інколи незнайомим, діти частіше користуються терміном «не жадібний». Загалом, 21,2% дошкільників відчують значні труднощі при поясненні понять. Поняття жадібність у них недиференційоване і пов'язується з негативними проявами: «той, хто б'ється, не слухається», «той хто краде, це бандит». Поняття «щедрий» або не розуміють зовсім (відповідь «не знаю»), або пояснюють через інші якості: «щедрий – хто щедрує», «це Попелюшка, вона прикрашає ялинку». 39,4% дошкільників мають вірні, але не узагальнені уявлення про поняття «щедрість–жадібність», а 30,3% дітей частково узагальнюють поняття: «щедрий – той хто ділиться», «хто дарує подарунки», «жадібний – хто не ділиться». Як приклади діти наводять вчинки близьких оточуючих: мами, тата, дітей з групи: «щедра мама, бо вона мені все купляє, жадібний тато, бо нічого не купляє», «Маша весела, ділиться, а Максим жадібний, не ділиться». 9,1% дошкільників можуть і пояснити поняття і навести приклади (1-2).

Поняття «сміливий–боягузливий» неправильно розуміють 13,6% дошкільників: «сміливий – це сильний, боягузливий – слабкий», «це коли хлопчик і дівчинка посміхаються і дивляться в очі один одному», «сміливий – той, хто може відремонтувати ноутбук». На рівні елементарних уявлень ці поняття розуміють 31,8% дошкільників. Діти не узагальнюють ці якості, але наводять 1-3 приклади: «це коли не страшно дати здачі тому, хто тебе образив», «це мій тато, він допомагає мамі і захищає нас, коли біжить собака». Достатній рівень виявили 38,7% дітей. Вони характеризують поняття на рівні елементарного узагальнення: «сміливий це той, хто не боїться, наприклад, висоти, боягуз – той, хто боїться, це Женя», «сміливий – це коли не боягуз, коли щось бахнуло, то я боюся». 15,9% дошкільників правильно характеризують поняття, називають приклади і адекватно оцінюють їх: «смілива – це коли людина нічого не боїться, я смілива, бо не боюсь темноти,

навіть грози», «моя мама нічого не боїться, вона смілива», «сміливий – той, хто не боїться, йому не страшно, боягуз всього боїться і каже, що не піде першим».

Нами з'ясовано, що 86,6% дошкільників не розуміють змісту поняття «справедливість». В цілому, ця якість сприймається як позитивна, проте пояснити її діти правильно не можуть. Багато відповідей «не знаю». Були отримані й ніші відповіді: «справедливі вихователі, бо учать нас», «діти справедливі», «мама і тато, бо піклуються про нас», «той хто не бреше і ділиться з усіма». 10,1% дітей змогли навести приклад виявлення справедливості: «хто робить хороші справи, це Рапунцель, бо не ображає людей», «робить добрі справи». Необхідно відмітити, що такі пояснення потребували допомоги вихователя. Лише 3,3% дошкільників зробили спробу узагальнити поняття: «справедливий – хто знає правила і робить так, як треба». Високого рівня розуміння справедливості не виявлено.

Нами з'ясовано, що всі діти розуміють поняття «дружба», низького рівня усвідомленості поняття не зафіксовано. 69,5% дошкільників мають сформовані уявлення про дружбу: хоча поняття ще не узагальнене, наводяться окремі ознаки дружби між дітьми або дорослими. Наприклад, «дружба – це коли дитина дає іграшки, ділиться», «дружба – це коли попросили щось і ти дав, я з усіма дружу», «це коли діти дружать, не сваряться, не б'ються», «дружба – це коли граєшся разом, ось я з Діаною граюся». Найчастіше дружба пов'язується з спільною грою, з відсутністю сварок, із щедрістю. Діти, як правило, наводять 1-2 характеристики дружби.

У 28,8% дошкільників поняття «дружба» сформовано на рівні елементарного узагальнення. Дошкільники можуть навести 2-3 ознаки дружби з елементами узагальнення. Простежується ідея взаємності дружніх відносин: «дружба – це коли ми разом граємося, всім ділимося і не сваримося», «дружба – це дружити і не ображати один одного: друзі граються зі мною, я їм показую ляльки, дарую подарунки», «дружити – це не ображати один одного, якщо я щось хочу, то вони дають це мені, я також ділюся з ними». 1,7% дошкільників виявили високий рівень розуміння поняття «дружба»: «це коли люди не

сваряться і не б'ються, роблять щось хороше для інших. У мене є подруга, вона ділиться, поступається. Я також їй допомагаю, якщо треба».

Висновки. Проведена бесіда дозволила зафіксувати такі результати. Нульовий рівень усвідомлення моральних понять виявили 28,1 % дошкільників. Моральні поняття або взагалі виявляються невідомими дітям, або характеризуються неправильно. Елементарний рівень усвідомленості моральних понять виявили 42,6% дошкільників. Моральні поняття вже виділяються в свідомості дітей, проте узагальнення поки що не спостерігається, поняття ще тісно злито з іншими моральними поняттями. Дошкільники намагаються дати характеристики поняття (як правило, через саме поняття), навести приклади відповідних дій (за допомогою вихователя). 23,9% дошкільників усвідомлюють моральні поняття на достатньому рівні. Спостерігається елементарне узагальнення понять, діти називають 1-3 характеристики поняття і приклади вчинків самостійно, інколи за невеликої допомоги вихователя. Лише 5,4% дошкільників усвідомлюють моральні поняття на високому рівні: поняття більш-менш узагальнені, можуть навести 1-3 характеристики понять.

Також виявлено, що найбільш зрозумілими є поняття «добрий–злий», «чесний», «щедрий–жадібний», «дружба». Труднощі виникли при характеристиці понять «відповідальний», «чуйний», «справедливий». Якщо поняття є знайомим для дітей, то воно пов'язується з відповідним ставленням (позитивним або негативним) і адекватною етичною оцінкою. В іншому випадку стійкі емоційні реакції при характеристиці поняття відсутні. Також ми помітили, що у своїх відповідях дошкільники майже не наводять приклади персонажів із казок, дитячих оповідань, мультфільмів, фільмів (хоча це вікова норма). Їх приклади обмежуються колом осіб, з якими дитина безпосередньо спілкується (це типово для молодшого і середнього дошкільного віку). На нашу думку, така ситуація спричинена тим, що дошкільники поступово втрачають інтерес до книги, не вміють аналізувати вчинки героїв казок, їх характери, мотиви поведінки. Подальша робота з формування моральних понять має йти шляхом їх диференціації і узагальненості.

